

ЕКСТЕНЗИОНАЛНОСТ VS. ИНТЕНЗИОНАЛНОСТ – “ПО СВЕТА И У НАС”

Кристиян Енчев

1. История и логика

В забележителното си изследване по модална логика “*Значение и необходимост*” [1947] Рудолф Карнап признава, че проблемът за логическия анализ на изречения, изразяващи *пропозиционални* (Ръсел) или *епистемични* нагласи (Дюкас), “е бил дискутиран много, но досега не е открито задоволително решение” (Carnap 1956: 62). Във въведението към “*Интензия и решение*” [1963] Ричард Мартин пише, че изследването на интензиите е “още в непълнолетие си, и макар да е извършен значителен прогрес, все още, както изглежда, не е формулирана задоволителна теория за интензиите” (Martin 1963: vii-viii). Подобна констатация е налице и в статията на Е. Смирнова и Таванец “*Семантиката в логиката*” [1967] (препратка към текста от 1967 в: Смирнова 1982: 139): “в логиката до този момент липсва удовлетворителна теория за смисъла” (Смирнова и Таванец 1967: 29). Тези позовавания дават основание да се предположи, че понятието *смисъл* (Sinn) в различните си модификации остава не по-малко проблематично за логическите изследвания около средата на 20-ти век, отколкото е било за самия Фреге при въвеждането на понятието.

Самата постановка на проблема за смисъла във “*Върху смисъла и значението*” [1892] е следната: не може да се стигне до едно напълно “осветлено” значение, което би се изразило във “възможността да кажем за всеки смисъл без затруднение дали той принадлежи към значението”, а според Фреге “до това ние никога не достигаме” (Фреге 2000: 9). Към цитирания пасаж в бележка под линия¹ Фреге изяснява, че мненията за смисъла на едно собствено име могат да се различават (смисълът за Фреге е обективен не като достояние на всички изобщо, а само като “общо достояние на мнозина”), и само доколкото “самото значение остава едно и също, тези колебания на смисъла са поносими”, но “не бива да се допускат в един свършен език” (*пак там*). В този императив за логически свършен език могат да бъдат търсени основанията за една строга програма, “стартирана” в края на XIX век, но съществено за настоящите цели е това, че поставеният от Фреге проблем за смисъла не е разрешен еднозначно в съвременните

¹ Вж. анализа на С. Крипке върху тази бележка в “*Именуване и необходимост*” (Kripke 1972: 257-258).

изследвания по интензионална логика.

Стивън Тулмин прави аналогия между 30-те години на XVII век и 30-те години на XX век в утвърждаването на единна програма на Разума, в която става едно тотално, според Хегеловия израз, *снемане* (Aufhebung). Но с важното уточнение, че идеалите за формална точност, отнасящи се за натурфилософията от XVII век, не се повтарят по същия начин – става дума за далеч по-крайна форма на рационален контрол.² Разгромът на Централните сили в Първата световна война, както отбелязва Тулмин, поставя задача за европейския интелектуалец, ситуиран в периода между двете Световни войни, идентична с тази на Лайбниц след 1670: “да създаде рационален метод за сравняване на идеите от различни нации и да формира международни институции, които биха могли да предотвратят подновяването на световната война” (Тулмин 1994: 183). Но рационален метод с подобна ефективност, надхвърляща чисто научните резултати, очевидно не е бил създаден: “подновяването на световната война” не е предотвратено. И докато вследствие на това някои принадлежащи към Виенския кръг учени и техни идейни съмишленици емигрират в Америка и там стават стожери на аналитичната философия, то техните събратя от континентална Европа след края на Втората световна война нямат особени алтернативи и като че изглежда естествено заедно с Теодор Адорно да поставят под съмнение моралната стойност на *философията след Аушвиц*³. Ричард Бърнстийн смята, че именно в това следва да се търси истинската причина за противопоставянето между англо-американската “сериозна” и “изчистена” от метафизика философия, и “мътната” европейска философия.

В началото на 50-те години на XX век се провеждат първите следвоенни международни философски конгреси – X през 1948 г. в Амстердам и XI през 1953 г. в Брюксел (вж. *Садовский и*

² “След Декарт самите понятия за точност и строгост са уточнени и задълбочени. В края на XIX век Давид Хилберт показва как трябва да изглежда една истински чиста математическа система; в резултат на това построената от Фреге и Ръсел система на формалната логика и аритметика в крайна сметка става дори по-чиста от Евклидовата геометрия, която служи за модел на Рене Декарт. Ето защо програмата на Виенския кръг е дори по-формална, точна и строга, отколкото тази на Декарт и Лайбниц.” (Тулмин 1994: 185)

³ Всъщност това “естествено” е също въпрос за реконструкция: докато Бърнстийн смята, че “въпреки унищожителното разобличаване, на което Адорно подлага тъмната садо-мазохистична страна на Просвещението, чието наследство се синтезира в онова единствено ужасяващо име, *Аушвиц*, той все пак е наследник – макар и по различен от Вебер начин, на просвещенските стремежи” (Бърнстийн 1996: 48), то рецепцията на този проблем в някои литературни кръгове у нас улавя по-категоричните, но за сметка на това и по-едностранчиви “постмодерни” прочити. Типичен пример за подобна нагласа е изказването на Розалия Ликова, че “ликвидиран от самата историческа реалност, Аушвиц може да се вземе като парадигма за трагичната “незавършеност” на модерността.” (Ликова 2002). Съществуват и още по-радикални реакции (споделящи патоса на Хайдегеровата лекция “*Въпросът за техниката*”, в която електроцентралите са приравнени с газовите камери – срв. Бърнстийн 1996: 82-139), присъстващи например в изкуството на Сю Коу. Като коментар към една от нейните картини е използван следният цитат от Адорно: “Аушвиц започва винаги когато някой надникне в кланица и си помисли: те са само животни” (URL= http://www.broun.edu/Facilities/David_Winton_Bel_Gallery/coe.html)

Смирнов 1980: 9). Преосмислянето на европейските “континентални” философски концепции в резултат на появилото се след войната недоверие към ценностната неутралност на чистата наука резултира в интерес към феноменологични и екзистенциалистки (в най-общ смисъл) нагласи за философстване. Но напусналите Европа през 30-те години и преселили се в САЩ и Великобритания последователи на неопозитивизма са имали историческия шанс да попаднат в условия, при които е възможно да продължат “да вярват в продуктивността и конструктивността на своята програма за преустройство на цялата традиционна философия – свеждането ѝ до логически анализ на научния език” (нак там: 10).

Противопоставянето между екстензионалност и интензионалност може да се обобщи като противопоставяне между идеята за безусловната усвоимост на света по прозрачен начин (в един “логически свършен език”) и идеята за отхвърлянето на възможността за познание на нещата, каквито са сами по себе си. Конкретно погледнато, раздялата на логиката с някои нейни утвърдени закони и принципи⁴ дава основание за философско-методологическото ѝ осмисляне като *развиваща се дисциплина* в контекста на преход от теоретико-множествено към конструктивно моделиране на възможните светове, вземащо съответно като “образци” метафизическите постановки на Лайбниц и Кант.

В догматичната метафизика на Лайбниц “понятието за възможно логически предшества понятието за съществуващо” (Смирнов 1987: 225). По думите на Георги Донеv, в тази метафизика “мисленето е сведено до аналитична дейност в рамките на абсолютната обектност”, а поради липсата на рефлексия “върху основанията, които определят съществуването на самия обект” може да става дума само за “трансцендентен обект”, който е “екстензионална априорна синтеза на всички възможни онтологични модели, поради което не съществува интензионална логическа форма на мислене, която да опише акта на синтеза като независим от трансцендентната обектност” (Донеv 1996: 39, к. м. - К. Е.).

Конструктивният подход заимства Кантовата идея за *възможното* като релативизирано спрямо *съществуващото*. От гледната точка на Кьонигсбергския философ в неговото съчинение “Единствено възможното основание за доказване съществуването на Бога” аналитичното

⁴ “Некласическите логики отхвърлят някои от основните постановки (законите, догмите) на класическата логика или я допълват с нови оператори и понятия. Интуиционистката логика (...) напр. отхвърля универсалността на закона за изключеното трето; многозначните ..., топологичните ... и вероятностните – принципа за двузначност (...); паранепротиворечивата (антиномичната) логика (...) отхвърля универсалността на закона за непротиворечието, немонотонните – принципа за монотонност, интензионалните (...) – принципа за екстензионалност.” (Табаков 1997: 61)

разлагане на едно понятие спира дотам, откъдето нататък вече става необходимо, за да има изобщо понятието някакъв смисъл, да се посочи неговото *реално основание*:

“...възможно ли е тялото само по себе си? Вие ще ми изброите даденостите за неговата възможност, а именно протяжност, непроницаемост, сила и кой знае още какво, защото в случая не трябва да се позовавате на опита, и ще прибавите, че тук няма вътрешно противоречие. аз не отричам нищо от това, но искам от вас да приведете оправдание на какво основание така направо приемате понятието за протяжност като даденост, защото ако допуснем, че то не означава нищо, то тогава и тази ваша възможност за тяло ще бъде илюзия” (Кант 1998: 193)

Реалното основание, доколкото е заложено във въпроса “*Как нещо е дадено?*”, се оказва в такъв случай за Кант основание за всяко аналитично положение, тъй като според него логически възможното свързване на понятия може да бъде мислено едва след като последните са осмислени чрез материални съдържания: “възможността отпада (...) когато не е налице даденото за мислене” (Кант 1998: 190). Но формите на възможно познание, доколкото даденото в тях е *представено в тях по определен начин*, могат да се интерпретират “конструктивистки” (в най-общ смисъл) като начин, определен не от нещата, каквито са сами по себе си, а от субекта и неговата познавателна активност (или способности⁵) и евентуално изразим чрез някакви формални процедури. По този начин, “като мислено преустройваме съществуващото, ние получаваме и идеята за възможното”; “не съществуващото е една от възможностите, а възможното е преподреждане на съществуващото” (Смирнов 1987: 225-226).

Проблемите, възникващи при анализирането на интенционални контексти в логиката, показват ограниченията на теоретико-множествения подход, проявяващи се при третирането на пропозициите⁶ като множества от възможни светове. Философско-методологическото осмисляне на конструктивния подход във връзка с идеята за структурирани пропозиции дава значително по-обнадеждаващи резултати в анализирането на такива контексти. *Един особено важен въпрос при конкретизацията на конструктивния подход се отнася до ролята на езиковия носител, до*

⁵ Тук приемам за по-адекватно да се говори за способности вместо за способности от позиция на тезата, че “в мисленето ние познаваме само способности, т. е. актове, чрез които се произвеждат неща за нас, без да имаме способността да видим дали това не е станало благодарение на способностите на самите неща да ни се явяват така” (Денков 1994: 214).

⁶ “Пропозиция”: 1) при Кант: в английския превод на “Критика на чистия разум” от Норман Кемп Смит (Кант 1929) немската дума *Satz* е преведена като *proposition*, в българския превод на същото съчинение Цеко Торбов превежда този термин като *положение*; в българския превод на Кантовата “Логика”, издадена от Йеше Димитър Денков превежда същия термин като *изречение*.); 2) В логиката от началото на 20 век “пропозиция” = “съждение, изразено с думи”, “индикативно или утвърдително изречение, т. е. такова, което се твърди или отрича”, “каквато и да е комбинация от думи, изразяващи акт на съждение” (Стойчева 2002: 84).

релацията между семантика и прагматика. Доколкото обаче логиката при този подход не може да бъде взета независимо от конкретни познавателни процедури, е изложена на опасността да замени въпроса за “обективните основания на познанието, които в концептуална форма *a priori* задават условията и възможността за разширяване на познанието” с въпроса “в каква степен процесът на познанието е антропологичен, социален, културален или психологичен” (Канавров 2003: 206). С оглед на това е необходимо не “преследване на последното абсолютно основание”, както става в теоретико-множествения подход на Лайбниц, а издигането на “логико-епистемологическа норма за ясно и отчетливо познание” *не само по отношение на съдържанието, а и по отношение на формата на познание (пак там: 209).* В този смисъл като “артикуляционен фон” на анализираният тук текстове ще се търси изграждането не на някаква “висша способност за човешко познание”, схваната “в психологическия смисъл на субективизирана обективност” и “представена в поредица актове”, а по-скоро на една концептуализация “изцяло в логическия смисъл като свързаност на очевидности по истинността на формата им” (Денков 1994: 201; к. м. - К. Е.)

1. Изследвания по темата у нас

Преходът от екстензионалност към интензионалност като “микрореволюция” в логиката. В своята статия “*Методологически и семантически аспекти на прехода от класическа към неklasическа логика*” [1997] Мартин Табаков подчертава, че “класическата логика е резултат не толкова на идеализация на естествения език, а на логиката на дедуктивните науки и теоретико-множественото мислене” (Табаков 1997: 61). Отхвърлянето на една от “основните догми” на класическата логика – принципа за екстензионалност – се посочва от автора като отличителна черта на интензионалните логики, а добавянето на нови оператори в някои от тези логики, от своя страна, понякога се оказва заплаха за принципа за функционалност (композиционалност) (пак там: 62). *Преходът от екстензионалност към интензионалност в логиката, съгласно становището на автора, се явява една от многото “микрореволюции” на прехода от класически към неklasически логики.* Табаков излага едно решение за определяне на истинността на изразяващи пропозиционални нагласи твърдения чрез прокарването на разлика между изречения с екстензионални глаголи и твърдения с интензионални глаголи – в първия случай истинността зависи от екстензията на обекта на твърдението, а във втория – от неговата

интензия (*нак там*: 66).

Търсенето на интензионални аспекти в естествените езици обаче не бива да пренебрегва ролята на езиковия носител като познаващ субект. Ако семантиката на езика се вземе като идеализация, взета независимо от когнитивни съдържания, тя не може да бъде осмислена адекватно спрямо дейност по създаване и промяна на връзки между семантични компоненти от субектите на познание.

Табаков засяга някои семантични композиционални аспекти на естествените езици и с това имплицитно утвърждава възможността за логическа прагматика, която не се схваща независимо от семантиката на тези езици. В този смисъл неговата позиция е консистентна с изказаните по-горе съображения за предимствата на конструктивния подход.

Интензиите като частични характеристики на индивидите. В книгата си *“Логика на научното познание”* [1992] Борис Чендов защитава реалистката си концепция, според която смисълът не следва да се противопоставя на значението с това, че “само изразява нещо, но нищо не означава от действителността” (Чендов 1992: 95), и предлага да се разделим с абсолютистското третиране на индивидите у Фреге за сметка на представата за тях като “нещо съставно, сложно, притежаващи вътрешна структура, цялост от елементи” (*нак там*: 97). Съгласно тази концепция екстензията и интензията на обектите, разбирани съответно като пълно (което Фреге постулира като непостижимо) и частично характеризирани на обектите, е онтологична основа за анализ на екстензионала и интензионала на езиковите изрази. Така генетичната връзка между много различни аспекти на значението, например отделните моменти от развитие на дадена структура или биологичен организъм, разкрива интензиите като образуващи редица от “предмети-действия”, свързани с генетична връзка помежду си; на това основание Чендов дефинира интензията на индивид като “предикатите, които са присъщи на дадено “цялостно” (т. е. генетично свързано) множество от елементарни предмети-действия” (*нак там*: 98). Решението на автора за включването в разбирането на така дефинираните от него интензионал и екстензионал като съответстващи на понятията предмет и обект на научните теории е следното: обектът на една теория е нейният екстензионал, а предметът ѝ – нейният интензионал (*нак там*: 99). Така анализирането на едно подмножество от предмети-действия може да достигне до различна степен на прецизност според това доколко *фино структуриран* е един научен предмет

в рамките на дадена теория⁷.

Разглеждането на аспекти на едно явление в различни теории като негови интензионални различия изисква наличие на общ обект: така две теории могат да съвпадат екстензионално и заедно с това да се различават интензионално (*нак там*: 100). В такъв ракурс към “случая Падерюски” на Крипке референт на името “Падерюски” се явява обект-множество от предмети-действия, от което в два различни случая се вземат негласно предвид две негови интензии - подмножества, аспекти на референта в различни ситуации, чиято обективно гарантирана генетична връзка между тях, според реалистките позиции на Чендов, не се осъзнава от Питър. За разлика от решението на Кент Бах относно въпросния случай обсъжданото в този параграф решение не изисква абсолютно отхвърляне на “спецификационното предположение”, а само възстановяване на генетичните връзки между съставлящите екстензионалното цяло интензионални аспекти, които са структурно непълни. Поради това за “прагматика” от гледната точка на Чендов може да се говори само в негативен аспект като липса на знание за обективно налични, независими от пропозиционални нагласи генетични връзки между отделните предмети-действия в тоталността на структурно определения предмет. По този начин *от екстензионална теория, в която фигурират структурирани комплексни обекти, е възможен преход към интензионална теория, в която преминават подмножества от предмети-действия, явяващи се интензии (аспекти) на тези обекти*. Авторът се надява въпросният преход “да обхване цялата математика и да се окаже характерна черта на съвременната наука изобщо” (*нак там*: 101).

Философският (и логически) реализъм на Чендов изключва възможността Фрегевият смисъл да бъде осмислен като вариращ в различни контексти за различни субекти на пропозиционални нагласи. Подходът обаче позволява при предпоставянето на една съставена от краен брой елементи онтологична структура на дадена екстензионална теория извършване на преходи от нея към “генетично производни” интензионални теории. Структурното “обедняване” на така възникналите интензионални теории спрямо взета за отправен пункт екстензионална теоретична система може да се третира и от подходи, при които се търси възможността интензии вторично да бъдат приписвани от страна на даден езиков носител като *възможни, действителни*

⁷ Във връзка с това решение могат да се търсят различни мнения относно историческите му корени. Едно такова възможно мнение би могло да е резултат от предположението за родство между обсъжданото решение и някои твърдения на Аристотел, който например в “*Никомахова етика*”, Книга I, глава 3, приписва на “културния и образования човек” (πελαγιδεσμεινος) като присъщо “дотолюва да се стреми към точност по отношение на всеки отделен род (γενος), доколкото позволява природата на самия предмет (πραξις)” (Аристотел 1993: 19). Също в Платоновия диалог “*Теетет*”, 146d, откриваме нещо подобно във въпроса, който Сократ задава на Теетет: “Нали ученето се изразява в това човек да стане по-мъдр в предмета, който изучава?” (Платон 1990: 121).

или *необходими* предикати на даден предмет (явяващ се логически субект) според пропозиционалните нагласи на този носител (*мнение, вяра* или *знание*), построяващ субект-предикатни връзки съответно в *проблематичен, асерторичен* или *аподиктичен* акт на съдене.

Интензионалността като конотативна характеристика. В *“Семантика и логика”* [1975] Богдан Дянков търси възможността за “действителното основание”, на базата на което да може да се направи теоретичното фиксиране на Фрегевите понятия *значение* и *смисъл*. Неоднозначното третиране на тези понятия, според автора, “трябва да се търси преди всичко и главно в твърде богатата и разнообразно семантическа значимост на елементарните, а оттук и на производните от тях езикови изрази” (Дянков 1975: 194). Именно третирането на предметите като притежаващи множества от свойства и отношения носи семантична нееднозначност: няма указание в “самите неща” коя предметна характеристика е пряк път към обекта безотносително към начини на познаване и особености на нагласите, чрез които търсим и утвърждаване (с определена степен на сигурност) на определено свойство за даден обект (или отношение между обекти). Подобни наблюдения дават основание на Дянков да издигне тезата, че “*по принцип всеки езиков израз е носител на определен спектър от семантически значения или, даже по-точно казано, подзначения, които в съвкупност съставляват основното семантическо значение на дадения израз*” (нак там: 195). Самият именуван предмет, според въведените от автора семантични дефиниции, е “основното значение” (“денотат”), а неговите имплицитни или експлицитни характеристики (свойства и отношения) представляват множеството от “подзначенията” (“конотати”) на предмета. Предицирането на признаци на несъществуващи обекти е възможно благодарение на това, че “от наличието на някакви конотативни характеристики на дадени езикови изрази не следва наличието на съответен денотат на тези изрази” (нак там: 197). По същество тук имплицитно се защитава твърдението на Кант, че *съществуването не е реален предикат*: денотатът не е необходим, когато решим мислено да образуваме произволни съчетания от конотативни характеристики и така да си представяме дори такива предмети или живи същества, които никога не сме срещали като съществуващи обекти. Но именно неизброимото многообразие от свойства на възможни за нашето познание предмети дава изобилен материал за подобни мисловни експерименти, чрез които можем да построяваме въображаеми светове от всякакъв вид. Съвсем в духа на въпросното Кантово твърдение Дянков тълкува “превратността” в начините на представяне на обекти като *възможно* понятие само по

отношение на приет за отправна точка (реален) свят със собствени съдържателни специфики (срв. Дянков 1975: 197, Кант 1992: 576-583, Кант 1998: 183-184, 190). Оттук преходът от екстензионалност към интензионалност може да бъде интерпретиран като преход от просто обединяване на налични за нас обекти в класове към селектиране на определени обектни свойства от когнитивен субект; последващите съчетания на тези свойства в сложни предикати или описания са (в съответствие с пропозиционални нагласи) *възможни*, *действителни* или *необходими* характеристики на познавани от когнитивния субект обекти. На това основание изглежда напълно резонно поставянето на “въпроса за съотношението между значението на изразите и интензионалността във връзка с процеса на установяването (или пък вярата, увереността във) валидността на твърденията” (Дянков 1975: 192-193). За Дянков се оказва важно избягването на неправомерни абсолютизации, водещи до противопоставянето между бихевиористичното и операционалисткото схващане на значението, респективно между прагматика и семантика. Това, че авторът търси обединяването на логическата семантика с прагматиката във връзка с “модализирането” на пропозиционалните нагласи, дава основание неговият подход (имплицитно съдържащ насоки за анализиране на прехода от екстензионалност към интензионалност) да бъде взет под внимание във връзка с търсенето на конструктивни решения в логиката.

Дескриптивен смисъл и референциален смисъл в логиката на научните теории. В “Предизвикателството на несъизмеримостта” Ангел Стефанов разглежда възможността да се признае “наличието на определен вид смисъл, непродиктуван от контекста на теорията, а *привнесен в самата теория като система*” (Стефанов 2000: 125). За целта се предполага наличието на поне две научни теории с предметни области, които съвпадат или се припокриват. Съизмеримостта между двете теории се оказва възможна при въвеждането на два вида смисъл на един теоретичен термин – *дескриптивен смисъл* (интензионал) I^d и *референциален смисъл* I^r . I^d представлява онзи аспект от смисъла на термина, който е напълно предопределен от законите на теорията, в чиито контекст се разглежда. I^r представлява едно множество от (n -арни) предикати, чиято фиксируемост не зависи от удовлетворяването на пряко продиктувана от научната теория дескрипция от страна на термина (*нак там*: 127). По този начин са решими проблемите, които възникват при търсенето на начин да се преодолее неудовлетворението от Фрегеанските схващания на *смисъла* (Sinn) като обективен чрез разглеждането му по прагматистки маниер като

“привнесен отвън”, или, както прави Едуард Залта, третирането му като “когнитивно съдържание” на един ментален символ, различаващо се от референциалния му аспект, наречен от същия автор “обективно съдържание” (вж. *Zalta* 2001: 10-16). В първия случай е заплашена логическата страна на прагматиката, а във втория се появява несигурност в разграничаването на модуси на презентация при съобщения за вяра, формулирани на език, за който няма гарантирана композиционна корелация с езика на индивида, на когото е приписвано вяръването (вж. §4 на цит. съч.: 23-26).

Очертаният по-горе подход на Стефанов подлежи на съгласуване с неговата идея в “*Способност за теории*” [1999] за аналогия между рефлексивната способност за съждение на Кант и “способността за теоретизиране” като “една засилена и разгърната в своята познавателна мощ рефлектираща способност за съждение” (*Стефанов* 1999: 155). Например, при извяването на способности за улавяне на референциалния аспект на смисъла посредством индивидуализиращи функции, именуването на дадени обекти е съпътствано от свойства (позитивна когнитивна инстанция), които могат да се дефинират като изводими от съответни дескрипции за разглежданите обекти при дадени гранични условия. Обаче това не гарантира съгласуваност на обектите, разглеждани като принадлежащи към описван от тези дескрипции онтологичен регион, с тяхното понятийно представяне в мисленето. Построяването на критически (теоретични) онтологии като системи от теоретични конструкти дава гаранция за системното представяне на многообразието от емпирични закони, валидни за конкретен регион. Така дескриптивния смисъл на обектите става трансцендентално обосноваван с оглед на “възможността за знаниево типологизиране на предметното многообразие” (*Канавров* 2003: 285).

2. Исторически източници

С възникването на семантиките на възможните светове се поражда възможността за релативизация на понятието истинност спрямо различни възможни светове. Класическата логика изисква екстензионална семантика – такава, в която понятието истинност се разглежда в абсолютен смисъл, зад което се крие онто-теологическата предпоставка за предопределеното съществуване на само един свят от всички възможни: според израза на Лайбниц, тъй като “само един-единствен от тях може да съществува, трябва да има достатъчно основание за избора на Бога, което го предопределя повече към един свят, отколкото към друг” (*Лайбниц* 1994: 266).

При релативизацията на истинността спрямо възможни светове тя се плурализира и с това се създава възможността за интенционални семантики. Според Табаков една семантика може да се определи като интенционална тогава, когато “интенционалите на изразите в нея се определят не само за един (реалния) свят, а и за множество възможни светове” (Табаков 1997: 64). Семантиките на възможните светове обаче създават условия за определяне на пропозициите като интензии на изречения. Това създава редица трудности при търсене на начин да се отграничат съдържателно пропозиции, които съвпадат интенционално в горния смисъл. Поради това възниква необходимостта от такива подходи в семантиката, които разглеждат пропозициите като “по-фино структурирани” същности с цел да бъдат отграничени тези техни съставки, върху които да бъде прехвърлена индикативната функция за съдържателната разлика между интенционално и екстенционално идентични пропозиции. В последна сметка тази разлика може да бъде ефективно експлицирана чрез семантика, създаваща възможност за възстановяване на пропозиционалните съставки от семантичната структура на цялата пропозиция.

Преходът от схващането на пропозициите като множества от възможни светове към схващането на пропозициите като структурирани комплекси. В края на 50-те - началото на 60-те години на XX век започват да се изучават формални езикови системи с по-богати изразни възможности, като търсенията са насочени 1) към приближаване до изразните възможности на естествените езици и 2) към търсене на “по-фини” семантични структури и отчитане на гносеологически аспекти⁸. Разбирането на истинността на пропозициите в класическата логика като съответствие с действителността се оказва твърде силна идеализация в контекста на по-новите изследвания, търсещи начин за логическото експлициране на конкретни познавателни процеси, на ограничената компетентност (логическа, лингвистична и/или когнитивна) на езиковите носители, на конкретизацията на истината по отношение на различни условия, при които тя бива установявана и т. н. Изследванията в областта на модалните и интенционалните логики засягат пряко или косвено философския въпрос за *условията, при които е възможна* една логическа форма като отнесена към съдържателни специфики, принадлежащи към областта на нейното приложение (вж. Смирнов 1981: 7, Табаков 1997: 64).

Така наречената “семантика на възможните светове” възниква около средата на XX век

⁸ Относно съвременните изследвания в тази насока вж. Kapitan [1994], Ludlow [2000], Materna [2000], Chalmers [2002].

във връзка с търсенето на подходящи семантики за модалните логически системи (вж. King 2001: 4). По думите на Смирнов, “идеята за възможен свят в класическата логика не е необходима за формулировката на понятието истинност, но се оказва важна (във връзка със семантиката на модалните логики – К. Е.) за формулирането на понятието логическа истинност, тясно свързано с понятието за логическа необходимост” (Смирнов 1981: 11). Когато, съгласно Карнап, необходимата (логическа) истина се разбира като истина във всички възможни светове, не се предполага структура между отделните светове. Въвеждането на такава структура става с помощта на релация (например *достижимост*, *алтернативност* или *относителна възможност*), чрез която логическата истинност на една пропозиция се дефинира като истинност във възможните светове, намиращи се в съответната релация с взет за отправна точка свят, в който тази пропозиция е истинна. Преходът от “по-екстензионални” подходи към такива с “повече” интензионални аспекти, може да бъде проследен според типологията на подходите в Смирнов [1981], сс. 18-25.

Подходът, при който екстензионалите на интензионалните предикатни знаци са определени не върху индивиди, а върху индивидни концепти, се смята за подходящ за построяването на семантика за една интензионална логика от първи ред (вж. Смирнова 1982, 2000). Тази логика се отличава със следните особености:

“1. На всеки осмислен израз от езика се съпоставят както екстензионал, така и интензионал, и при това не се въвеждат особени обозначения за интензионалите. 2. Семантиката се построява по такъв начин, че на интензионалните предикатни знаци и операторите също се съпоставят както интензионал, така и екстензионал, при това различаващи се от интензионалите и екстензионалите на обикновените предикатни и операторни знаци” (Смирнова 2000: 205).

Принципната особеност на въпросната семантика се състои в структурната амбивалентност при свързване на функтори с аргументи: екстензионалните функтори се свързват с аргументите си по начин, различен от този, по който се свързват интензионалните функтори със съответните им аргументи. По този начин става възможно структурно третиране на пропозиции в същностно интензионални контексти, което не носи недостатъците на интензионалния изоморфизъм на Карнап – подход, при който според Смирнова са “напълно непонятни способите за въвеждане и съпоставяне на съответстващи си единици” (Смирнова 1982: 141).

Най-общо преходът от представата за пропозициите като множества от възможни светове

към представата за тях като за фино структурирани семантични същности може да се очертае така. В семантиката на възможните светове лингвистичните изрази получават екстензия във възможни светове: на имената се съпоставят индивиди, на n -местните предикати - n -орки от индивиди, на изреченията – истинностни оценки. Възможните светове, разбирани като възможни състояния на нещата, изразяват интуицията една екстензия да варира от един възможен свят в друг като негово възможно развитие. Идеята за такова вариране дава основание с един израз да се асоциира функция, съпоставяща множеството от възможни светове на екстензията, съответстваща на този израз: с имената се асоциират функции от възможни светове към индивиди, с n -местните предикати – функции от възможни светове към множества от n -орки, с изреченията – функции от възможни светове към истинностни оценки. Такъв род функции в много изследвания по семантика се дефинират като интензии на съответния израз (вж. King 2001: 4).

При положение, че екстензията на изреченията се взема като истинностна оценка, а тяхната интензия – като функция от възможни светове към истинностни оценки, са налице основания за идеята *интензиите на изреченията да се вземат като носители на истинността или неистинността в даден свят, тоест като пропозиции*: “изречението има истинностна оценка в този свят по силата на интензията, съпоставяща този свят на тази истинностна оценка” (King 2001: 4). Схващането на модалните оператори като опериращи върху интензиите на изреченията, които се намират в областта на техния обсег, имплицира възгледа за интензиите като притежавачи модални свойства. Поради това, че в традиционната представа за пропозициите последните се смятат както за носители на истинностни оценки, така и за носители на модални свойства, дава основание да се разбере защо е “естествено за семантиците на възможните светове да идентифицират пропозициите с функции от възможни светове към истинностни оценки (интензии на изречения)” (*нак там*). Но именно отхвърлянето на схващането на пропозициите като множества от възможни светове, доколкото то създава сериозни пречки при търсенето на начини за индивидуализирането на пропозициите, е предпоставка за възникването на подходи, третиращи пропозициите като структуриран комплекс.

3. Рекапитулация

При опитите да бъдат индивидуализирани пропозициите в границите на подхода на възможните светове възникват следните проблеми:

- Ако две пропозиции са истинни във всички възможни светове, всяка от тях е множество от възможни светове, съвпадащо с множеството от всички възможни светове. Доколкото последното е едно-единствено, значи, според това схващане излиза, че пропозицията е само една. Но истинни във всички възможни светове могат да бъдат и пропозиции с различно съдържание, поради което този подход не е приемлив за всяка интуиция;
- Изречения, в които е налице приписване на пропозиционални нагласи, се третираат като релации между субекта-носител на нагласата и пропозиция, изразена в много случай чрез подчинено изречение. При третирането на пропозициите като множества от възможни светове се получава така, че две необходимо еквивалентни изречения, намиращи се в релация на съответната нагласа с нейния носител, няма как да бъдат разграничени по истинностна оценка.

Излизането от тези трудности може да стане чрез структурен подход към пропозициите, при който семантичните стойности на пропозиционалните конституенти са възстановими от пропозицията, която дадено изречение изразява.

БИБЛИОГРАФИЯ

- Carnap, R. 1956. *Meaning and Necessity*, enlarged edition (first edition: 1947). The University of Chicago Press, Chicago.
- Chalmers, D. 2002. On Sense and Intension. *Philosophical Perspectives* 16: 135-82. *Language and Mind*, Blackwell, J. Tomberlin (ed.). URL = <<http://www.u.arizona.edu/~chalmers/papers/intension.html>>
- Kant, I. 1929. *Critique of Pure Reason*. E-text version based on the 1929 Norman Kemp Smith translation. URL = <http://www.hkbu.edu.hk/~ppp/cpr/>
- Kapitan, T. 1994. Exports and Imports: Anaphora in Attitudinal Ascriptions. *Philosophical Perspectives* Vol. 8, James E. Tomberlin (ed.). URL = <<http://www.soci.niu.edu/~phildept/Kapitan/EXPORT52.html>>
- King, J. C. 2001. "Structured Propositions". *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, Edward N. Zalta (ed.), URL = <http://plato.stanford.edu/archives/fall2001/entries/propositions-structured/>
- Kripke, S. 1972. "Naming and Necessity". In: *Semantics of Natural Language*, Davidson and Harman (eds.), pp. 253-355.
- Ludlow, P. 2000. Interpreted Logical Forms, Belief Attribution, and the Dynamic Lexicon. URL = <www-personal.umich.edu/~ludlow/ilf.rtf>
- Martin, R. 1963. *Intension and Decision*. Prentice-Hall, Inc. Englewood Cliffs, N. J.
- Materna, P. 2000. *Sense, Denotation, Reference: A terminological/philosophical Chaos*. URL = <<http://www.phil.muni.cz/~materna/sense.html>>
- Zalta, E. 2001. Fregean Senses, Modes of Presentation, and Concepts. *Philosophical Perspectives*, 15 (2001): 333-357; URL = <<http://mally.stanford.edu/modes.pdf>>
- Аристотел 1993. *Никомахова етика*. ГАЛ-ИКО, София.
- Бърнстейн, Р. 1996. *Новата констелация*. ИК "Критика и хуманизъм", София.
- Денков, Д. 1994. "Приложение". В: Кант, И. *Логика*. ГАЛ-ИКО, София.
- Донев, Г. 1996. Трансценденталният схематизъм като граница между критичната и догматичната метафизика. *Философия*, 5-6: 39-43.
- Дянков, Б. 1975. *Семантика и логика*. Наука и изкуство, София.
- Канаров, В. 2003. *Критическата метафизика на Кант*. Фабер, В. Търново.

- Кант, И. 1992. *Критика на чистия разум*. БАН, София.
- Кант, И. 1998. “Единствено възможното основание за съществуването на Бога”. В: *Имануел Кант. Избрани произведения 1755 – 1770*. УИ “Св. Климент Охридски”, София.
- Лайбниц, Г. 1994. “Монадология”. В: *Европейска философия XVII – XVIII в.*, т. 1. УИ “Св. Климент Охридски”, София.
- Ликова, Р. 2001. Жан-Франсоа Лиотар. В: *Литературни търсения през 90-те години*. Академично издателство "Проф. Марин Дринов". София, 2001. Електронна публикация на 17. февруари 2002 г.; URL = <<http://litclub.dir.bg/library/kritika/rlikova/liotard.htm>>
- Платон 1990. “Теетет”. В: *Диалози*, т. 4. Наука и изкуство, София.
- Садовский, В. Н., В. А. Смирнов 1980. “Я. Хинтика и развитие логико-эпистемологических исследований во второй половине XX века” (вступительная статья). В: Хинтика, Я. *Логико-эпистемологические исследования*. Прогресс, Москва.
- Смирнов, В. 1981. “Современные семантические исследования модальных и интенциональных логик” (вступительная статья). В: *Семантика модальных и интенциональных логик*. Прогресс, Москва.
- Смирнов, В. 1987. *Логические методы анализа научного знания*. Наука, Москва.
- Смирнова, Е. 1982. *Формализованные языки и проблемы логической семантики*. Издательство Московского университета.
- Смирнова, Е. 2000. “О загадке контекстов мнения. Подход к семантике интенциональных систем”. В: *Логические исследования*, 8: 199-209.
- Смирнова, Е. Д., Таванец, П. В. 1967. “Семантика в логике”. В: *Логическая семантика и модальная логика*. Наука, Москва.
- Стефанов, А. 1999. *Способност за теории*. ЛИК, София.
- Стефанов, А. 2000. *Предизвикателството на несъизмеримостта*. Академично издателство “Марин Дринов”, София.
- Стойчева, М. 2002. *Език и свят. Проблемът за референцията*. УИ “Св. Климент Охридски, София.
- Табаков, М. 1997. Методологически и семантически аспекти на прехода от класическа към неклассическа логика. *Философски алтернативи*, 5-6: 57-70.

Тулмин, С. 1994. *Космополис. Скритата програма на Модерността*. Издателство "Калъс", София.

Фреге, Г. 2000. Върху смисъла и значението. *KNORA (периодично издание за съвременна философия)*, I, 1: 6-39.

Чендов, Б. 1992. *Логика на научното познание*. София.